

Barokní gramatiky a slovníky

prof. PhDr. Jana Pleskalová, CSc.

www.phil.muni.cz/cest/lide/pleskalova/CJBA13_Barokgram.rtf

V barokním období byla věnována **velká teoretická pozornost jazyku**. Zvýšená péče o jazyk byla vyvolána počínající regresí češtiny. Vznikla řada gramatik, praktických poučení o jazyce a dva slovníky.

A. GRAMATIKY:

1. Jan Drachovský: Grammatica Boemica in quinque libros divisa... (1660).

Byla určena pro jezuitské školy. Vystihuje dobový stav jazyka, a to mluveného i psaného. V deklinačních a konjugačních paradigmatech uvádí dublety, přičemž hovorové podoby jsou často na prvním místě (např. infinitiv *t// -ti*).

2. Jiří Konstanc: Lima linguae Bohemicae (1667). Kniha napsaná česko-latinsky usilovala o nápravu dobového psaného i mluveného úzu ve smyslu vysokého stylu. Obsahovala mj. velmi podrobné poučení o samohláskové kvantitě.

3. Václav Matěj Štejer (Štajer): Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti. 1668. Je to poučení o praktických otázkách jazykové správnosti, především pravopisu, napsané česky formou žákovských otázek a učitelových odpovědí. Odtud přezdívka díla - **Žáček...** - vyšel nedávno, viz má studie o dějinách vývoje češtiny.

Základem normy zde představované je úzus Bible kralické. Uznává její vysoké kvality, ale zároveň reflektuje i nejmarkantnější dobové tendence (adjektivní koncovky *dobrej, dobrýho, ou – ouřad*, psáno ovšem *auřad*, důsledné dloužení v imperativním zakončení –*pamatúj*, psáno *pamatůj*, 3.os.pl. *hledějí...*).

4. Václ.Jan Rosa: Čechořečnost seu Grammatica linguae bohemicae (asi 1620-1689). Byla vydána tiskem v r. 1672. Vyšla v nedávné době, viz má studie o dějinách vývoje češtiny.

Svým obsahem a teoretickým východiskem neodpovídá špatné pověsti, která ji později provázela. Nedůvěra k ní byla vzbuzena nevydařeným pokusem o počestění odborné gramatické terminologie. České termíny jsou v podstatě kalky termínů latinských, jež většinou ignorovaly slootovorné zákonitosti češtiny. *Orthographia – dobropisebnost*. (Kdo zná řečtinu, tak pozná, že běží o kalk, tedy o překlad s napodobením cizí slootovorné struktury.)

Gramatika má 4 části: 1) Ortografii, 2) Etymologii, 3) Syntax, 4) Prozódii.

Gramatika podává spolehlivé svědectví o vývoji spisovné normy od začátku 17. století. Podrobně a originálně je zpracováno sloveso. Rosa je si vědom specifických vlastností českých sloves; dělí je na imperfektiva, iterativa, frekventativa, perfekta. Jako první popsal tvoření vidových opozic pomocí prefixů a sufixů. V popisu slovesa znamená jeho dílo metodologický pokrok. Dílo též obsahuje poučení o přechylování vlastních jmen a apelativ, o tvoření deminutiv a jmen mláďat, o stupňování adjektiv. V oblasti slovtvorby jsou cenné zejména jeho bystré postřehy o distribuci formantů, ale na druhé straně tvoří slova bez ohledu na slovtvorné zákonitosti češtiny. Chtěl totiž těmito umělými neologismy doplňovat domnělé mezery české gramatiky (v oblasti termínů) a slovní zásoby vůbec: *ironie – usmívka, usmívalka, usmívatelka, epigram – šprýmopis...*) - vedle úspěšných, dodnes užívaných výtvorů (*casus – pád, akcent – přízvuk*). Prosazoval slovtvorné typy objektivně neexistující: známý je jeho sufix *-osta* k tvoření jmen osob (*učenosta, měšťanosta*). Zejména v oddílu o prozodii (lat.-česky psaném) se objevila řada odborných termínů vytvořených v nesouladu s objektivními slovtvornými zákonitostmi. Tato část zdiskreditovala gramatiku v očích obrozenců. Doplněním k Prozodii jsou ukázky časoměrné poezie. **Barokní purismus** byl ovšem obranným reflexem na pocit ohrožení češtiny.

Gramatika podává cenné a důležité svědectví o vývoji spisovného jazyka v barokním období a znamenala – i přes své nedostatky – významný přínos. Z ní pak vycházely gramatiky další.

5. Václav Jandyt: Grammatica linguae boemice (1704) nepřinesla nic nového, ale byla patrně ve své době oblíbená, jak svědčí její četná vydání.

Barokním gramatikám věnoval řadu studií J. Vintr, viz má studie o dějinách vývoje spisovné češtiny.

6. K nejlepším gramatikám té doby patří **Grammatica Slavico-Bohemica Pavla Doležala** (1746) (tj. mluvnice slovensko-česká). Doležal zachovává základní schéma gramatiky Rosovy, zpracovává je však samostatně. Soustavněji pojednává o slovtvorbě, je tu patrný vliv Rosův. Od Rosy přejímá mnohé neústrojně terminologické neologismy a rozmnožuje je ve stejném duchu o další.) Zavedl významné novum do popisu sloves, a to řazení do šesti tříd podle kmene infinitivního. V paradigmatech přihlíží i k té variantě češtiny, již se užívalo jako kulturního jazyka na Slovensku (např. dat.pl. *zubům/ zubom*; Doležal byl Slovák rodem ze Skalice). Také upozorňuje na „výslovnostní rozdíly“ na Slovensku, dvojí *l*, nedostatek *ř* (ale byl zastáncem jednotného spisovného jazyka).

7. Další teoretické práce jsou zasaženy **purismem** velmi silně; např. **Jan Václ. Pohl: Grammatica linguae bohemicae oder Die böhmische Sprachkunst** (1756). Dílo odráží pokračující regresi češtiny. Pojednává o pravopisu (jsou tam

bystré postřehy, které však nebyly - pro nesouhlas s celkovým rázem díla - přijaty), o morfologii, syntaxi a samohláskové kvantitě. Je doplněna věcně řazeným slovníčkem obsahujícím řadu puristických neologismů a dále souborem dialogů na různá témata. Jeho neologismy jsou známé, např. *bodoň* 'bajonet', *vlasoprach* 'puďr', *zbirot* 'verbování'. V dalších vydáních se puristické pojetí stupňuje.

8. Maxmilián Šimek: Handbuch für einen Lehrer der böhmischen

Literatur, 1785. Jde o příručku literární, ale uvádíme ji proto, že obsahuje také pojednání o dějinách češtiny a o jazykové správnosti. V paradigmatech uvádí tvary běžné v nižším stylu, ale často hyperkorektně restituuje i tvary neexistující. Od dobového purismu je oproštěna. Tvoří mezičlánek mezi barokem a obrozením. (Vyslovuje už obrozené ideje).

B. SLOVNÍKY

1. Slovník češtiny plánoval sestavit J.A.Komenský. Materiál k němu sbíral po 40 let, ale nehotové dílo bylo zničeno r. 1656 při požáru Lešna: **Thesaurus linguae bohemicae** (Poklad českého jazyka)

2. Část tohoto materiálu se patrně dostala do rukou Rosovi. Ten totiž dal svému slovníku stejný název: **Thesaurus linguae bohemicae**, a nadto se v něm objevují i moravismy i přísloví, která nacházíme i v Komenského díle Moudrost starých Čechů (to tehdy Rosa znát nemohl, neboť do Čech přišlo až v 19.stol.). Rosův slovník zůstal v rkp., dnes se postupně zpracovává. (viz V. Petráčková, Pojetí a význam Rosova slovníku, Práce z dějin slavistiky X, s. 155-166). Materiál slovníku představuje jednak dobový úzus, jednak pochází ze starší literatury, ale vedle toho obsahuje řadu Rosových puristických neologismů, a to i jako náhrady zcela běžných slov: *samotov* – *klášter*. Za tímto účelem zavádí umělé slovtvorné typy, např. typ *-nosta* (*armádonosta*).

3. Tříjazyčný slovník **Dictionarium von dreien Sprachen Kašpara Vusína** vychází poprvé v r. 1700. Skládá se ze dvou částí- německo-latinsko-české a česko-německo-latinské. Představuje spolehlivý průřez dobovou slovní zásobou. Nevyhýbá se slovům cizího původu, neologismy jsou nepočtené a většinou respektují slovtvorné zákonitosti češtiny. Slouží jen jako potřebné kalky slov německých. Materiálově je závislý na Nomenclatoru quadrilinguis D.A. z Veleslavína.